

Tanár-e a pedagógus? Jelentéstörténeti vázlat

© Gloviczki Zoltán

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba
gloviczki.zoltan@btk.ppke.hu

Az OECD CERI *Teachers matter* című kiadványának magyar változata¹ rögzítette azt az egyébként is jelenlévő és a tudományos közvéleményt foglalkoztató nyelvi problémát, mely szerint az angol *teacher* szó általános jelentéstartományát a magyarban képviselő *pedagógus* szó helyett javasolható lenne a tükörfordítás *tanár* általánosítása a hazai gyakorlatban. A javaslatot legutóbb Halász Gábor 2013-as előadása vetette fel².

Amikor mai világunkban rabszolgákról beszélünk, gyakran egyfajta romantikus, főként a keleti despotikus államok rabszolgatartását felidéző, egyúttal tehát téves kép jelenik meg előttünk. A görög világban a *paidagógosz* valóban az iskolában tanuló gyermek kísérésére, fizikai és morális védelmezésére alkalmazott rabszolga³, aki nem feltétlenül egy gyermekhez kötődött, inkább a család egészéhez, s a gyermekek összességével foglalkozott, akár az iskolát nem látogató lányok nevelésében is részt véve⁴. A gyermekek dajkák kezéből kikerülve az ő felügyeletük alá kerültek. *Expressis verbis* partnerei, kiegészítői voltak a szülői nevelésnek, nemcsak a házon kívül, hanem a házban is. Erős kontrollt gyakoroltak a gyermekek fölött, akár testi fenytéssel is, kimondott felelősséggel tartoztak ugyanis bármiféle „helytelenkedésért”⁵ A felügyelet és felelősség a klasszikus gyermekkor végével nem szűnt meg: akár a felnőtté válás hivatalos aktusáig tartott, legfeljebb az idő múlásával egy-egy idősebb rabszolgára bízta az ifjat⁶. A családi élet legmélyére hatoló görög tragédiák tanúsága szerint a *paidagógosz* konkrét feladatán túl is komoly tekintélynek örvendett a családban⁷. A tanítóktól mindkét antik kultúra világosan és élesen elkülöníti (amazt *didaskalosz*, *praeceptor*, *magister* fogalommal illetve), oktatási szerepe azonban a lecke kikérdezésén túl a tanulás – bár inkább fizikai-pszichés – segítségét is felölelte. A szó eredeti jelentése tehát kevésbé mai rabszolga fogalmunkhoz, sokkal inkább a szó legtágabb és legpozitívabb értelmében vett hivatásos nevelő képzetünkhöz közelít.

Rómában a háznál született rabszolgák eleve megkülönböztetett státuszban álltak, különösen, ha szabad születésű apától eredtek, s a háztartásban élő rabszolgánő hozta őket világra – nem beszélve arról, ha egyenesen a ház urától származtak. Őket minden esetben megtanították írni, olvasni, s ők lettek a gyerekek kísérői az iskolába (*pedisequi*)⁸. Magával a görög fogalommal a rómaiak a Kr.e. III. századtól ismerkedtek. A görög származású *paidagógoszok* a harmadik macedón háborútól,

---

1 A tanárok számítanak (ford.: Ottlik András). Budapest 2007.

2 A tanárképzés európai dimenziói. Elhangzott: Megújuló tanárképzés. Pécs 2013. május 7.

3 vö. pl. . Platón Lysias 208c, Lakoma 183.c, Xenophón. A spártaiak állama 2.1

4 vö. pl. Platón Lysias 223a

5 vö. pl. Platón Protagoras. 325.cd, Törvények VII. 808 de, Xenophón A spártaiak állama 3.1).

6 Xenophón A spártaiak állama 3.1

7 pl. Euripidész Ion 725 skk. Elektra 286-287..

8 Róla, illetve további funkcióiról pl.: Quintilianus Szónoklattan X. 67., Horatius Sermo 1 6 78 skk., Juvenalis X 117. .

168-tól jelennek meg. A görög rabszolgák nagyarányú bevándorlása után az eredeti latin *pedisequi* kifejezés felcserélhető lett a *paedagogus*-szal, de párhuzamosan önmagában is még jó ideig használták. A *paedagogus* szerepe azonban a görög előképhez hasonlóan az első időktől túllépett a kíséreten és a megőrzésen. Rómában egy másik – később teljesen megváltozó jelentéstartalmú – szó is egybeolvad a *paedagogus*-szal: az *educator* (női párjával az *educatrix*), aki eredetileg a kitett vagy egyéb módon szülő nélkül maradt gyerekek nevelőszülője volt. Rómában sajátos szint ad *paedagogus*-lépünkhöz, egyúttal annak oktató funkciójához az is, hogy amikor az általunk tárgyalt rabszolgák gyakori felszabadításuk után önálló munkát kerestek, ez elsősorban valamiféle hivatali funkció lehetett, de létrejöttek Rómában az ún *paedagogiumok* is, az elterjedt nézettel szemben nem standard iskolákként, hanem mint olyan képzőhelyek, melyekben a „volt” *paedagogusok* már szabad és ismeretekkel bőven rendelkező oktatókként egészítették ki az iskolai nevelést elsősorban az onnan meglehetősen hiányzó gyakorlati tudáselemekkel, igény szerint a földműveléstől a kvázi értelmiségi ismeretekig (könyvkiadás, titkári teendők, fordító stb.)⁹.

Ezt az iskolán kívüli és túli szerepet ragadja meg aztán a keresztény kultúra, mely a fogalom II-IV. századi fokozatos kisajátításával párhuzamosan¹⁰ Alexandriai Kelemen jóvoltából már a II. században monografikusan tárgyalja a *paidagógosz* mibenlétét¹¹, nevelőként, elsősorban a kereszténységre nevelő felelősként határozva meg. Miközben a latin nyelvű középkori Európa a tanítókra megőrzi a latin *magister*, *praeceptor* szavakat, s, mint látni fogjuk, a *paedagogus* az iskolai élet tárgyalásából szinte teljes egészében eltűnik, a *paedagogus christianus* szókapcsolat továbbél, s utolsó reneszánszát Philippe d’Outreman valenciai jezsuita 1629-ben írt, s hatvannál több kiadásával a korabeli Európa egyik legnépszerűbb nyomtatványának számító hasonló című kézikönyvében éli meg.

Vajon kapcsolódik-e egyáltalán történetileg mai nyelvhasználatunk *pedagógusa* ehhez az antik előképhez? A lexikai kérdést érintette az Arató Ferenc szerkesztette 11 nyelvű pedagógiai szótár (Budapest, 1982), mely a *tanító* és *tanár* szavakat modern idegen nyelvi megfelelőikkel azonosította, ám a „magyar” *pedagógus* kifejezést – nem teljesen indokolt módon – az angol és német *erzieher* és *educator* fogalmakhoz kapcsolta. Hasonlóan utal a problémára, de kényszerűen leegyszerűsítő Pedagógiai lexikonunk *pedagógus* szócikkének megjegyzése¹²: „1945-től terjed a korábbi „nevelő” helyett, újabban kezdeményezések történnek a tanító/tanár hasonló általánosítására.”

Az angol nyelvben a *teacher* szinkrón módon (a szóhoz kapcsolható mintegy tizenöt-tizenhat élő szinoníma közt egyáltalán nem szerepel a *pedagógus*-kifejezéshez köthető vagy abból eredő alak), de nyelvtörténetileg is uralja a fogalomkört. A *paedagogus*-pedagógus szócsaládjától, valamint az ókori-középkori latin kifejezőkészletől ugyan eltérő, de azzal azonos régiségű szó az indoeurópai *deik-, *dik- „mutat” jelentésű töből ered, melynek legrégebből ismert használt származéka a görög δεικνύμι, de ennél ismertebb a latin *dico* 3 és *dico* 1 ige, melyek más latin nyelvekben továbbélő alakok mellett a *diktál*, *prédikál* stb. szavakból ismertek, s érezhetően a „megmagyaráz, elmond” jelentés felé tolódtak. Az eredeti indoeurópai

⁹ a jelenség bemutatása S.F. Bonnertől: *Education in Ancient Rome*. Berkeley 1977. 76-77.

¹⁰ pl. Terullianus *De anima* 1.4., Hieronymus *Epistulae* 70.4.3., Ambrosius *Sermones* 118.12.34.1, Augustinus: *De doctrina Christiana* 3.6.10 stb.

¹¹ magyarul: *Paidagógosz, a nevelő* (ford.: Tóth Vencel OFM). Budapest 2013.

¹² Deák Zsuzsa által szerkesztett szócikk in: Báthory Z. – Falus I. (szerk.): *Pedagógiai lexikon*. Budapest, 1997.

tőből az ó- és középfelnémet verziókon át vezetett a szófejlődés az azonos jelentésű német *zeigen* igéhez, az óangol *teacan*-en és a középkori angol *techen*-en keresztül pedig a modern angol szóhoz, mely jelentését tekintve igeként a IX. századtól, főnévként a XIII. századtól egyértelműen azonosul mai fogalomkörével. A *pedagógus*nak megfelelő *pedagogue* szóalakot ugyan ismeri az angol nyelv, de eredeti jelentésében csak a reneszánsz antikvitás-keresése hozza divatba használatát a XV. század végétől, tényleges mai jelentésében pedig csak a XIV. század végétől a XVII. század közepéig fordul elő¹³.

A *pedagogy* mint elvont főnév végképp nem az antik hagyományokon alapuló természetes fejlődés maradványaként, hanem a klasszikus műveltségű Jean Calvin (Kálvin János) műveiből terjed el a reformáció idején¹⁴, csakúgy, mint – később utalunk rá – a francia és német nyelvterületen. Jelentése kiterjed ugyan a neveléstudományra és az aktív oktató-nevelő munkára is, ám használata mind időben, mind elterjedtségében roppant szűk körű: ilyen formán csak a XVII. századig fedezhető fel, míg sajátosan (az ókori *paedagogium* nyomán) a nevelés-oktatás helyszínéeként pedig a XVII-től a XIX. századig¹⁵.

A franciában a *pedagógus* kifejezésből eredő *pédagogue* az élő nyelvhasználatban az oktató munkát folytató személy kifejezésére nem használatos, még távoli szinonimaként sem¹⁶. Utóbbi legkésőbbi aktív használata a XIV. századra datálható, akkor is inkább rendkívüli (pejoratív vagy éppen dicsérő) kontextusban, s azóta a *professeur* veszi át szerepét. A szó mellett – inkább az alsóbb iskolákkal összefüggésben, de nem definiálhatóan – él a *maître* és a *précepteur* (a latin *magister* és *praeceptor* utóda), a XIX-XX. században már inkább irodalmi szövegekben. A *pédagogie*, ahogy valamennyi más nyugati latin leánnyelvben, ma egyértelműen a neveléstudományhoz köthető, a tanítás gyakorlatához legkésőbb a XX. század közepéig kapcsolódik a használata. A francia nyelvben az angol *teacher* egyértelműen azonosítható a *professeur* használatával.

A német nyelvben ugyanilyen mélységben mutat párhuzamot az angol *teacher*rel *Lehrer*¹⁷, mely a 8. századi középfelnémet megjelenése után (*lēren*) az első német bibliafordításoktól Goethe művein át máig egyértelműen használatos a tanítás minden fokán. Német nyelvterületen a franciához hasonló *Pädagog* szintén megjelenik ugyan a XVI. században, de használata csak a XVIII. századig kimutatható. A mai német nyelvben élő *Pädagoge* szótári értelemben szerepel ugyan a *Lehrer* szinonímájaként, de az elvont főnév *Pädagogie*-hoz hasonlóan teljes mértékben a nevelélmélet gyakorlása felé eltolódva.

A magyar nyelvben a *tanít* és a belőle képzett szavak nyelvünk legősibb, uráli alaprétegéhez tartoznak¹⁸. A **tun* alaptő nyelvrokainknál ma „jós, jövendőmondó, látnok, jósol, varázsol” jelentéstartományban mozog, ám az eredeti jelentés alighanem a „megszokik”, „utánoz” értelemez közelített. A régi magyar nyelvben, a XIV. század második felétől ez jelenik meg visszaható és műveltető alakban (tanul, tanít), majd a XV. századi Jókai-kódexben a tanító¹⁹, amelynek használata ettől

¹³ vö. a világ legnagyobb lexikai adatbázisaként számon tartott Oxford English Dictionary-vel, szerk.: J.A. Simpson, E.S.C. Weiner, Oxford, 1989.

¹⁴ elsősorban az 1536-ban, Bázelen megjelenő L'Institution Chrétienne nyomán

¹⁵ E. Klein: A comprehensive etymological dictionary of the English language I-II. Amsterdam-London 1967.

¹⁶ vö. pl. A. Rey (szerk.): Dictionnaire Historique de la Langue Francaise. Párisz 2012., W. von Warburg: Französisches Etymologisches Wörterbuch. Tübingen 1948.

¹⁷ vö. pl. F. Kluge: Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. Berlin-New York 1989²²

¹⁸ A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-IV. Főszerk.: Benkő Loránd. Budapest 1967-1994.

¹⁹ Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár. Budapest 1893.

kezdve folyamatosan kitapintható. E változatokból történik az a tőlvonás a nyelvújítás korában, mely a mesterségesen képzett *tanoda*, *tanonc* és *tanár* szavak megszületéséhez vezet. 1833-tól ismert a *tanár*. A Fogarasi-féle műszótár a kifejezést még a felsőfokú oktatásban tanító *doctor*-ra érti, a Nyelvújítás szótára viszont 1836-os állapotot rögzítve „közép és felsőfokon oktató pedagógus, Gimnasial- und Hochschullehrer, Professor”- definíciót ad²⁰. Az 1870-es Czuczor-Fogarasi nagyszótár pedagógus szócikket nem tartalmaz. Tanító: „e névvel mint címmel rendesen csak az elemi iskolák tanítóit vagy nagyobb intézetekben csak a rendkívüli tanítókat nevezik, a többiek, kiket hajdan professoroknak hívtak, tanári nevet viselnek”. *Tanár* szavunk ezzel fiatalon a közép- és felsőfokú képzés nevelő-oktató dolgozóinak megnevezéseként rögzül, s onnan – néhány hatástalanul maradt neveléstudományi terminológiai kezdeményt kivéve – máig sem mozdult el.

A *pedagógus* szó magyarországi használatát a nyelvtörténet 1537-től detektálja, a XVIII-XIX. században azonban máris inkább germanizmusnak véli²¹. A korábbi szövegek a *pedagógus* helyett a latin nyelvű középkorban általános *magister-praeceptor-doctor* fogalomhármast használják a Gellért legendától a reneszánsz és kora-újkor latinságig, míg a *paedagogus* ezzel párhuzamosan, ritkább kifejezésként mindvégig (egészen Erasmus és Heybald tankönyveiig) egyfajta, a közoktatás rendszerén kívüli „nevelőt” jelent. A latin tanítási nyelvű iskolához kötődő fenti fogalmak természetesen a magyar beszélt nyelvben használatos megfelelőikkel is azonosíthatók. A Gyöngyösi szótártöredék²² az iskolai oktatóra a „*tanító-magister*” szópárt alkalmazza. Szenczi-Molnár Albert 1608-as latin-magyar szótára ugyanezt a *praeceptor*hoz is köti, (hozzátéve: ő a *paedagogus* szó jelentését is ugyanezekkel a magyar kifejezésekkel párosítja: „tanító, iskolamester”). Pápai-Páriz Ferencnek a kora-újkortól a felvilágosodásig számtalan kiadásban átdolgozott és megjelent szótára az előbbivel mindenben azonos módon jár el, míg a latin tanítási nyelv és iskolai nyelvhasználat korának utolsó reprezentatív szótára, Márton József *Lexicon Latino-Germanico-Hungaricum*-a (Bécs, 1818) jól láthatóan klasszikus, holt nyelvként kezdi megközelíteni a latint, s annak csak klasszikus rétegére összpontosít, a *paedagogust* az eredeti rabszolga-jelentésben értelmezve.

A Pallas nagylexikon 1896-ban tömören „gyermekvezető, nevelő” jelentést ad a *pedagógushoz*, míg a Révai nagylexikon 1922-ben az egykori jelentést kiegészíti: „ma: tanító, nevelő, tanár, a pedagógiát tudományosan művelő személy”. Balassa János: A magyar nyelv szótárában (1940) a *pedagógust* az ókori rabszolga mellett „*tanító, nevelő*”-ként határozza meg.

Mindezzel párhuzamosan a kialakuló tanügyi-jogi nyelv ennél is kitartóbban kerüli a *pedagógus* kifejezést. Az 1848.évi XIX. tc-től kezdve az 1940. évi XX. tc.-ig követve a magyar nyelvű szabályozást, rendre az alsó fokú iskolák *tanító*, a középfokú intézmények *tanár* nevelőivel-oktatóival találkozunk. 1949-től jogszabály hozza ugyan létre a középfokú óvopedagógus és tanítóképzés rendszerét felváltó pedagógiai gimnázium intézménytípusát, illetve a pedagógiai főiskolákat, ám a hivatalos nyelv *pedagógusokról* nem szól. Ezzel párhuzamosan az Oktatási Minisztérium 1954-es javaslatában a MDP PB részére a *tanárképzés* egységesítéséről szól. 1959-ben pedig az említett pedagógiai főiskola-rendszerből *tanárképző* főiskola jön létre. Ezen a nyelvhasználati területen a fordulatot az oktatásról szóló rövid 1961. évi III. törvény hozza, mely szükségesnek érzi a *pedagógustársadalom* egészét valamely egységes

²⁰ Fogarasi János: Diákmagyar műszókönyv. Pest 1833., Szily Kálmán: A nyelvújítás szótára. Budapest 1902-1908.

²¹ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, vö. 16. jz.

²² Kiadta Melich János. Budapest, 1908.

fogalomhoz kötni, s ez az *oktató* szó lesz.

Az Új Magyar Lexikon ugyanakkor 1962-ben a köznyelvi jelentést meghatározva ugyanerre a fogalomkörre már a *pedagógust* használja, az Akadémiai Kiadó 1972-es Értelmező kéziszótára első jelentésben már a gyakorló oktató-nevelő személyt érti pedagógus alatt, s csak második jelentésben a neveléstudománnyal foglalkozót, míg ugyanennek a műnek 2001-es kiadása már csak az első jelentést rögzíti. Az 1978-as Értelmező szótár a két fenti stádium között némileg összeolvasztja a két jelentést, s egyfajta tudatos, reflektív, de gyakorlati oktató-nevelő munkát folytató személyről beszél. Második jelentésként azonban „tanító”-ként definiálja a pedagógust. Az 1978-ban Nagy Sándor szerkesztésében megjelent Pedagógiai lexikon a *tanár* kifejezést a *pedagógus* fogalomból specifikálva határozza meg, mely „a gyermekek, serdülők, ifjak és felnőttek oktatásával és nevelésével az erre szolgáló intézményekben megfelelő képesítés birtokában hivatásszerűen foglalkozók közös neve”.

Végül az 1985-ös Oktatási törvény (1985. I. tv.) az első nyilvánvaló és nyilvános dokumentum, amely a pedagógus kifejezés mai használatát rögzíti, s ez a hagyomány az azt követő két későbbi törvényszövegben (1993. évi LXXIX és 2011. évi CXC.), valamint az azokhoz kapcsolódó joganyagokban is megmarad.

Sajátos szempontként merülhet még fel a köznyelvi használatól esetleg eltérő modern szaknyelv szóhasználata is. Lubrich Ágost *Általános neveléstan*-a²³ következetesen *nevelő-nevelés-növendék* (egyetlen esetben az általános értelemben vett *tanítás-tanító*) kifejezésekkel dolgozik. Felméri Lajos²⁴ Kármán Mór²⁵ és Schneller István²⁶ mintegy 50-50 százalékban a *paedagogus* és a *nevelő* mellett teszi le voksát. Weszely Ödön a *pedagógus* szót elméleti szakemberre, a *nevelőt* általánosságban érti²⁷, csakúgy, mint később Mitrovics Gyula²⁸ és Karácsony Sándor hatalmas pedagógiai életműve az 1930-as 40-es években. Imre Sándor *Neveléstan*-a²⁹ bevezetőjében szóvá is teszi a fogalmak tisztázatlanságát. Fináczy Ernő *Didaktiká*-ja³⁰ és Prohászka Lajos 1937-es egyetemi tankönyve³¹ visszavonul a jogi és gyakorlati meghatározottságú *tanító-tanár* fogalompárba. A nyelvhasználat kérdésében is érdekes Nagy László két alapvető tanulmánya, ahol a nevelés-oktatás rendszerének egészéről ír előbb a *pedagógus* szót alkalmazza³², majd – felismerve a fogalomrendszer bizonytalanságát – a rideg, de egyértelműsége törekvő „tanító személyzet” és „iskolai közalkalmazottak” szintagmákat alkotja meg³³. Az 1935-ös, Fináczy Ernő – Kornis Gyula – Kemény Ferenc szerkesztette Magyar pedagógiai lexikon a szavak szakmai-tartalmi trivialitása miatt érthetően kerüli a probléma megoldását: a *paedagogust* antik jelentésében magyarázza, míg *tanító* és *tanár* szócikket nem tartalmaz.

Látható tehát a XX. század első felének igénye a fogalomkör egységes megnevezésére, s a lehetőségek közt a *nevelő* mellett jelenik meg a *pedagógus* fogalom is, ám általános használatáról korántsem beszélhetünk. Még az 1970-es évek

²³ 1-4. Budapest, 1871.

²⁴ A neveléstudomány kézikönyve. Budapest-Kolozsvár, 1890.

²⁵ Kármán Mór válogatott pedagógiai művei – Összeállította, bevezetővel, jegyzetekkel ellátta: Faludi Szilárd; Közreműködött: Jáki László. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969,

²⁶ Pedagógiai dolgozatok. Budapest, 1900.

²⁷ Pedagógia. Budapest 1905²

²⁸ A neveléstudomány alapvonalai. Debrecen-Budapest, 1933.

²⁹ Budapest, 1929.

³⁰ Budapest, 1935.

³¹ Az oktatás elmélete. Budapest.

³² Nagy célok felé. in: A gyermek XII. (1918) 382-386.

³³ A magyar közoktatás reformja, 1918. (Kéziratból közrebocsátja: Ballai Károly). Budapest, 1934.

teoretikusa is visszatér a már elfogadottnak tűnő paradigmából: Mihály Ottó monográfiájában³⁴ a pedagógiának része ugyan a tényleges oktatás és nevelés, ám ennek végrehajtója a *nevelő*.

1945-ben még a meghatározó és progresszív értékeket valló Kisgazda Párt oktatási programjában, és a Nemzeti Parasztpárt Németh László munkáiban megjelenő nézeteiben éppúgy a neveléstudományban és a köznyelvben is megnyilvánuló egységes *nevelő*, (általában vett) *tanító* – kisebbrészt *pedagógus* - fogalomhasználat dominál a nevelő-oktató munkát végzők egészére³⁵, ahogy az Ideiglenes nemzeti kormány szakminisztereként megjelenő Teleki Géza szóhasználatában³⁶. 1945-ben azonban magyarországi előzmények után, ám szovjet mintára megalakul a Pedagógusok Szakszervezete is, mely minden megnyilvánulásában és kiadványában a pedagógus-fogalom felé dönti a mérleget, s jól láthatóan ezt a fogalomhasználatot erősíti, hogy a még illegális Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártjában *pedagógus* csoport és *pedagógus* vezetőség jelenik meg. Miközben – láttuk – a jogi szabályozásban meghatározó szakminisztérium sokáig ragaszkodik a *tanító-tanár* paradigmához, a Párt hivatalos iratai, s végül azok nyilvános manifesztuma, az MSZMP KB 1972-es Oktatáspolitikai határozata a *pedagógus* fogalomhasználatához ragaszkodnak. A kétféle hivatalos beszéd kiegyenlítődése a minisztériumban keletkező iratokban értelemszerűen azzal kezdődik meg, amikor 1950-ben a szakterület tényleges vezetését a MDP KV Agitációs és Propagandaosztálya veszi át. Az ötvenes évekre általánossá váló fogalomhasználat, mely 1956-ban a Petőfi-Kör köznevelésről szóló nyilvános vitájában már köznyelvi szinten is egyértelmű³⁷ a legtöbb pedagógushoz eljutó, s így önmeghatározásukat nyelvileg is befolyásoló két lap, a szakszervezeti Pedagógus Értesítő, illetve a Köznevelés 1947-től következetessé és egyértelművé váló szóhasználatára is épülhetett.

Történt mindez úgy, hogy ugyanakkor a szovjet megszállás szülte kényszerről sem beszélhetünk, hiszen a szovjet-orosz fogalomhasználat máig megmaradt a *tanító ucsityel* mellett, s a *pedagógus* fogalmat a nevelés elméleti síkjában tartotta, a Szovjetunióból importált, s a kommunista szellemi diktatúrát reprezentálni hivatott Kairov-féle felsőoktatási pedagógia-tankönyv pedig – bár használja a *pedagógus* szót – a nevelő-oktató személyeket általánosságban *tanító*ként nevezi meg³⁸.

A *pedagógus* szó modern térhódítása tehát akár bizarrnak is mondható, ugyanakkor egy jól kivehető nyelvi-fogalmi űrt töltött be az 1940-1970-es évekre, mindmáig teljes egyértelműséggel, történetileg alighanem a *nevelő* kifejezés fölé kerekedve ezzel.

³⁴ Nevelésfilozófia és pedagógiai célelmélet. Budapest 1974.

³⁵ vö. Kardos-Kornidesz 1990. 46-56.

³⁶ Különös érzékenységgel kezelik egységes körként a pedagógusokat a miniszternek a Köznevelés című folyóirat és a Köznevelési Tanács munkájának indulásához köthető írásai: Kérelem a Miniszterelnökhöz a lap engedélyezéséhez, 1945. június 25. MM irattár Elnöki osztály 10 212/1945 (idézi: Kardos-Kornidesz 1990. 26-27.), valamint a lap beköszöntője 1945. július 15-i első számában.

³⁷ vö. A Köznevelés 1956. október 15-i számának beszámolójával. a teljes jegyzőkönyvet idézi: Kardos-Kornidesz 1990. 253-276.

³⁸ Kairov: Pedagógia (eredetileg az 1939-es első változat nyomán Moszkva, 1948) (Ford.: Gallyas Ferenc). Budapest 1950. különösen 486-499. XIX. fejezet: A szovjet iskola tanítója